

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT’TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET*

Nuri ADIYEKE**

ÖZ

Girit, Osmanlı topraklarına klasik *tımar* ve toprak sisteminin değişmeye başladığı bir dönemde katıldı. Yeni alınan bölgede, geleneksel bir tavır olarak, eski toprak sisteminin uzantıları hayat buldu. Bunların en önemlisi de reayaya tarım arazilerinin, özellikle hububat tarlalarının özel mülk olarak bırakılması olmuştur. Kadı sicillerinde çok sayıda, Venedik döneminde atasından miras kalan tarla reayaca tescil ettirilmiştir.

Adada 1650, 1670 ve 1705 yılında 3 kez tahrir yapılmıştır. 1650 yılındaki geçici sistemin sonrasında adadaki bütün topraklar *haracî* kabul edilmiş, Müslüman veya Gayrimüslim reayanın özel toprakları kendilerine tapulandırılmıştır. Mülk sahibi kişiler, mülk tarlalarını satmak, hibe etmek, miras bırakmak gibi hukuksal haklara sahip olmuşlar ve bu haklarını kullanmışlardır. Öte yandan aynı topraklar, *tımar*, *vakıf* ve *temlik* olarak da düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile toprağın iki ayrı sahibi ortaya çıkmıştır. Tasarruf sahibi olan reaya bir mülkiyet hakkı kazanmış, toprağın gelirlerini alan tımar, vakıf ve temlik kurumları ikinci bir mülkiyet hakkına sahip olmuştur. Bu durum, özellikle *vakıf* topraklarında çok önemli hukuksal problemler yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girit, Mülkiyet, Tarla, Tapu, Vakıf.

* Bu yazı 2022 yılı Temmuz tarihinde, Zagreb, *15th International Congress of Ottoman Social and Economic History*’de (ICOSEH) bildiri olarak sunulmuş ve tartışılmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir, ORCID: orcid.org/0000-0001-8577-2357, E-posta: nuri.adiyeko@deu.edu.tr

NURİ ADIYEKE

THE DUAL PROPERTY SYSTEM IN CRETE IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES

ABSTRACT

Crete joined the Ottoman territory in a period when the *tımar* and land system begun to change. In the newly acquired region, the extensions of the old land system survived as a traditional attitude. The most important of these was to leave the *reaya* agricultural land as private property. A large number of fields inherited from her ancestors during the Venetian period were registered in the *Kadi* registers.

Land registry was conducted three times on the island, in 1650, 1670 and 1705. After the temporary system in 1650, all the lands on the island were accepted to be *haracî*, and the Muslim or non-Muslim *reaya* were given the deeds of their private lands. Owners of property had legal rights such as selling, donating and bequeathing their property fields and used these rights.

On the other hand, the same lands were also classified as *tımar*, *vakıf* and *temlik* lands. As a result, two separate owners of the lands emerged. *Reaya* with the right of usufruct acquired a property right, while the *tımar*, *vakıf* and *temlik* institutions receiving the proceeds of the lands got a second property right. This caused serious legal problems, especially with waqf lands.

Keywords: Crete, Ownership, Cereal Field, Title Deed, Waqf.

EXTENDED ABSTRACT

The Ottomans, being an empire, created a world where very different systems came to life in almost every field. The Ottoman land regime should also be evaluated in this framework. In this context, as Barkan (1980) pointed out, the Ottoman land system was not as simple and homogeneous as can be explained exclusively. Opposing systems had come to life.

In the premodern Ottoman Empire, a large portion of the country's land was considered state-owned, known as "Miri" land. Generally, Miri lands, which were owned by the government, were made available for use in two different ways. The first group was "mukataa" lands, which were left to their users through a kind of leasing agreement. The second group was "titled lands", which existed in much of the Empire. The "titled land" did not mean full ownership but rather a kind of continuous rental agreement that passed from father to son. The person who had control over the state-owned land could not sell or donate it. The transaction referred to as "sale" in the land registry referred to the right of use or benefit from the land. The real owner of the land was the state, and the peasants only worked in the land and paid

taxes. As a result, in the classical Ottoman land system, cereal fields were not left to individuals as actual property ownership.

However, lands such as vineyards, gardens, and vegetable gardens could be left to private ownership. As these types of lands were subject to private ownership, they had a different status than titled land outside the land registry. In other words, the title given for this type of land was an actual property ownership title. In addition to these, the lands on which houses and similar buildings were also areas where private ownership was widely seen.

Starting in the second half of the 17th century, a period began in which Islamic references found a wide range of applications in many areas, including the land system. Within this framework, full private ownership over land, which was referred to as "tam tasarruf" in Islamic law and particularly in Ottoman practice, led to theoretical debates.

The island of Crete came under Ottoman rule quite late. During a period when classical institutions began to change throughout the Ottoman Empire, Ottoman rule in Crete was structured quite differently from the rest of the empire. One of the arrangements that were structured differently was the land system.

In Crete, there was a significant presence of private property lands, unlike the general practice in the Ottoman Empire. This was a different arrangement from the system of large-scale land grants, where individuals could own and cultivate small, subdivided parcels of land and, most importantly, register the fields as their own property.

There are three types of private property in Crete, as seen in the Ottoman Empire in general. The first form of this was real estate, such as houses and other buildings in cities. This was realized in two ways. The first was the recognition of the pre-Ottoman conquest ownership of the local population, and the second was the sale of empty buildings after the conquest to their claimants based on ownership. The second form of private property, which is also seen in the Ottoman Empire in general, was the granting of ownership of lands such as vineyards, gardens, orchards, and meadows. The third form of private property in Crete was the opposite of the Ottoman land system. It can be observed that cereal fields in Crete were or could be left to private ownership.

It can be understood that in Crete, property lands had full ownership and could undergo any kind of legal transaction. The landowner could rent out or sell their property. Inheritance was also possible for property lands, and in inherited lands, the heir had the right to sell only their share. The records of the inherited lands could be seen in the estate registers. The owner also had the right to donate their property. They could use their property

lands as collateral for their debts, and the preemption right was used for property lands as well. The landowner had the right to give their property as a dowry to their daughter or as a gift to the woman they would marry. Finally, the property owner also had the right to donate their property as they pleased. It is possible to observe from the court registers that the property landowners, in theory, used all these rights that they possessed.

As seen from the examples, property landowners had complete freedom in legal transactions arising from property rights. They could sell, donate, or leave their property as an inheritance. In the 18th century, “ashab-ı emlakdan bazı kimesneler” (some property owners) were explicitly mentioned in official documents. We can easily say that these individuals owned a significant amount of property.

As in Islamic law, land ownership in the Ottoman Empire was not conditioned upon title registration, but in Crete, property acquisition was realized through the land registry, as is the case today. Transfers of ownership in land ownership in Crete (sales, donations, inheritance) were registered in the kadi registers, which served as a land registry.

In Crete, adding tımar, temlik, and waqf organizations to agricultural lands that were allocated to individuals caused significant problems in property relations. This is because the same lands were also regulated as tımar/mukataa, waqf, and temlik. This regulation resulted in two separate ownership of the land. The reaya, who owned the land, gained a property right, while the tımar/mukataa, waqf, and temlik institutions that collected the land's income gained a second property right.

On the island, it is understood that the tımar/mukataa system was an intertwined organization with private property lands. It is understood that there were no major problems on the private property lands where tımar and mukataas existed. The landowner cultivated the land as required, could rent it out if desired, and continued his life by paying the necessary taxes. When the tımar system disrupted the state's financial balance, it could be easily abandoned. Indeed, with the replacement of tımars with mukataas, private property in Crete continued in the same way. On these types of lands, the state could easily abandon its status as a landowner to individuals.

However, in long-term land holdings where the state did not transfer ownership to individuals and the land remained state-owned, the peasant who cultivated the land could see it as his own. In such cases, the land was not left to the peasant who cultivated it. In villages and lands under temlik, where the ownership of the land was registered to an individual, there were generally no problems between the cultivator or holder and the owner.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

Dual ownership, especially of waqf properties, caused complex problems. In terms of land ownership, it is understood that waqf lands were structured in two ways. In the first group of lands, the land belonged to the waqf. The waqf trustee operated the land as they wished or rented it out. On such lands, the tenant was only an operator. In the second type of land, the peasant was the owner of the land, and the relationship between the waqf and the peasant was through taxation. The peasant who owned the land paid the taxes they owed to the waqf and could sell, bequeath, or donate their land as they wished. In other words, some of the waqf lands were left to individuals as property, while others were assigned to the waqf.

The lands belonging to the waqf were leased by the waqf trustees. The lands whose right of disposal was transferred were mostly leased through an official contract before the judge by the waqf trustees. There were also some rules regarding the lands leased by the waqf administrations. First of all, the indefinite lease of the lands and other agricultural areas belonging to the waqf was not valid.

The most important procedure in land leasing was the transfer of the right to cultivate the land to the children of the tenant when they died. This was a general rule. However, this rule created the impression that the people on the land were the owners of the land themselves. This situation caused significant problems, especially after the deaths of those who had no children. Another issue was that if the tenant who worked the land wanted to transfer the land he cultivated to another person, whether for a fee or free of charge, he had to obtain the permission of the waqf trustee.

In the second type of organization, some individuals owned private property within the waqf. It is believed that this arrangement was a continuation of the practice of Venetian-period titled lands by the Ottoman administration. In this practice, the first owner of the land was the property owner, and the second owner of the field was the waqf. The property owner had every right to dispose of the land as they pleased, just like on state-owned land. They could sell, donate, or do whatever they wished with their property. Of course, within this framework, they also assumed responsibility, just like on state-owned lands.

In waqf organizations, the property of individuals could be subject to interference by waqf administrations on the lands owned by them. As seen above, those who worked on the waqf lands where the ownership belonged to the waqf wanted to claim ownership of the land, while the waqf administrations tried to claim ownership of the lands where the ownership belonged to the peasants. However, as a normal procedure, it is seen that the fields of landowners in waqf villages were included in the inheritance shares

of their fields when they passed away. In conclusion, those who owned property in waqf villages also became “owners like other real estate owners” of their properties.

In conclusion, it can be seen that during the Ottoman period, the lands in Crete were left in private ownership. After the island came under Ottoman rule, the remaining population was granted title deeds to their old lands, and landowners were given all kinds of rights to dispose of these lands, such as buying and selling, inheritance, and donating. This situation is mentioned in many studies on Crete (for instance?). However, the status of these lands was not mentioned in detail. In an agricultural economy-based empire, the difference between a property being a vineyard, garden, vegetable garden, or pasture and being a field carried different meanings. What makes Crete special in this regard is that unlike in the Ottoman Empire in general, cereal fields were also left to individual ownership as private property. This practice was not observed in the classic Ottoman period and took its source from the property practices of the Venetian period on the island.

On the other hand, the same lands were also regulated as timar/mukataa, waqf, and temlik. With this regulation, two separate owners of the land emerged. The reaya, who had the right to dispose of the land, gained a property right, while the official institutions that received the income from the land had a second property right. This dual ownership did not create serious problems in miri and temlik lands, but it caused significant legal problems, especially in waqf lands.

Giriş

Bir imparatorluk olan Osmanlı, tanım gereği hemen her konuda çok farklı sistemlerin hayat bulduğu bir evren oluşturmuştur. Osmanlı toprak rejimini de böyle değerlendirmek gerekmektedir. Bu çerçevede Barkan'ın da belirttiği gibi; Osmanlı toprak sistemi tek bir şekilde izah edilecek kadar basit ve yeknesak değildi, hatta birbirine zıt sistemler hayat bulmuştu.¹

Modern dönem öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda, memleket topraklarının büyük bir kısmı miri olarak kabul edilmiştir. Genel olarak, mülkiyeti devlete ait olan bu miri topraklar iki farklı biçimde kullanıma sunulmuştu. İlk grup mukataalı topraklardır ve bunlar bir nevi kiracılık

¹ Ömer Lütfi Barkan, “Malikane - Divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 153.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

sözleşmesi ile kullanıcılarına bırakılmıştır. İkinci grup tapulu topraklardır, buradaki tapu tam anlamı ile bir mülkiyet sahibi olma değildir, toprağın sahibi devlettir. Tapu, babadan oğula geçen bir nevi sürekli icar sözleşmesiydi ve imparatorluğun büyük bir kısmında uygulanmakta idi.² Devlet mülkiyetindeki bu toprağı tasarruf eden kişi, onu satamaz, bağışlayamazdı. Tapu sözleşmesindeki bey' satış) olarak adlandırılan muamele ise toprağın satışını değil, fiili tasarruf veya intifa hakkını içeriyordu.³ Bu bir ferağ muamelesi idi. Toprağın gerçek sahibi devlettir, köylü toprağı sadece işler ve vergisini verirdi.⁴ Sonuç olarak klasik Osmanlı toprak sisteminde hububat tarlaları gerçek mülkiyet olarak kişilere bırakılmıyordu. Hububat tarlalarının mülkiyeti devlete aitti.

Mülkiyeti devlete ait olmayan temlik ve özellikle vakıf topraklar imparatorluk genelinde yaygın olarak görülen farklı bir özel mülkiyet biçimi idi. Ne var ki zamanla mülk ve vakıfların birçoğunda toprak ve emek örgütlenmesi de aile emeğine dayalı tipik bir tapulu köylü çiftliği ya da çift-hane görünümüne büründü.⁵

Hububat üretilen tarlaların dışındaki bağ, bahçe, bostan gibi topraklar özel mülkiyete bırakılabiliyordu. Bu tür topraklar özel mülkiyete tabi oldukları için tapulu arazinin dışında, farklı bir statüde idi.⁶ Başka bir deyişle bu tür topraklar için verilen tapu gerçek mülkiyet tapusuydu. Bunlara ek olarak kentlerdeki konut ve benzeri binaların yapıldığı topraklar da özel mülkiyetin genişçe görüldüğü alanlardı.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, birçok konuda olduğu gibi toprak sisteminde de İslami referansların geniş bir hayat alanı bulduğu bir dönem başladı.⁷ Bu çerçevede, İslam hukukunda ve özellikle Osmanlı uygulamasında toprak üzerindeki tam tasarruf şeklindeki özel mülkiyet, teorik tartışmalara sebep olmuştur.⁸

² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1 (1300-1600), (çev.) Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 150, 182, 183.

³ İnalçık, *a.g.e.*, s. 148, 153.

⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994, s. 139. Tabakoğlu bu durumu Osmanlı'da sınıflaşmamanın bir nedeni olarak görür.

⁵ İnalçık, *a.g.e.*, s. 169.

⁶ Aynı yerde, s. 151.

⁷ Nuri Adıyeye - A. Nühket Adıyeye, "Girit'in "Hakk ve Adl İle Cediden Tahriri": 1705 Yılında Girit'te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler", *Belleten*, Cilt 84, Sayı 299, Nisan 2020, s. 233 vd.

⁸ Hasan Hacak, "Mülkiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 544.

1. Girit'te Mülk Tarlalar

Girit Adası, Osmanlı topraklarına oldukça geç bir tarihte katıldı. Klasik kurumlarının Osmanlı genelinde değişmeye başladığı bir dönemde, adada Osmanlı yönetimi, imparatorluk genelinden bir hayli farklı şekilde kurgulandı.⁹ Girit'te, Osmanlı genelinden farklı bir şekilde kurgulanan düzenlemelerden birisi de toprak sistemi oldu. 1650, 1670 ve 1705 yılında yapılan tahrirler ile adada vergi ve toprak organizasyonu gerçekleşti. Adanın bütün toprakları haracî kabul edildi.¹⁰

Girit'te Osmanlı genelinde görülmedik genişlikte özel mülkiyet topraklarının varlığı söz konusu idi. Bu, büyük toprakların temlik yapılanmasından farklı bir düzenleme olarak toprağı tasarruf eden kişilerin işledikleri, küçük parselli toprakların daha da önemlisi tarlaların kendi mülkü olarak tescil edilmesi idi.

Girit'te özel mülk olan gayrı menkuller, Osmanlı genelinde görüldüğü gibi üç türdür. Bunun ilk biçimi, kentlerdeki ev ve diğer bina gayrı menkulleridir. Bu da iki şekilde gerçekleşmiştir. İlki yerli halkın, Osmanlı fethinden önceki mülkiyetinin tanınması,¹¹ ikincisi ise fetih sonrası boş kalan binaların taliplerine “*mülkiyyet üzere canib-i miriden furuht*” edilmesi idi. Bu satış işlemleri süreci, fetihten bir süre sonrasına değin sistemli bir şekilde devam etmiştir.¹²

Özel mülkiyetin ikinci biçimi yine Osmanlı genelinde gördüğümüz, bağ, bahçe, bostan gibi toprakların mülk olarak verilmesidir. Nitekim 1670 ve 1705 Girit Kanunnamesi'ndeki kayıt şöyledir. “*Cezîre-i mesfûrenin ârâzîsi*

⁹ A. Nükhet Adıyeke - Nuri Adıyeke, “Osmanlı Sistemi İçinde Girit Adası'nın Genel Çerçeveden Farklılıkları, Bu Farklılıkların Gerekçeleri ve Algılanış Biçimleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I), Sayı 66, Mart-Haziran 2015, s. 1292-1297.

¹⁰ Bu noktada, haracî toprakların, eski sahiplerine mülkiyet üzere, temlik edildiği görüşü de anmaya değer bir görüştür. Ebu's-Suud Efendi'nin fetvaları bu konuda önemli bir referans olmuştur. Halil İnalçık, “İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi”, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 23.

¹¹ Örneğin; mülkiyete ilişkin gayrı Müslim dava kayıtlarında “on yıldır mülküm olan”, “babamdan miras mülküm olan” gibi kayıtlara rastlanmaktadır. A. Nükhet Adıyeke, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımni Davaları”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (ed.) Kemal Çiçek, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, s. 81.

¹² BOA., MAD., d. 05256, s. 19.; keza Kasım el-Bendevidi, *El-Vakâti'l-Kebîra El-Giridiyye*, [Fetevâ-yı Giridiyye], İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Kayıt No: 162, s. 83a, 84b.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

ârâzî-i harâciyeden olmağ ile ahâlisinin yedlerinde ibkâ olunan bâğ ve bâğçe ve bostân ve sâ'ir arâzi mülkleri olub emlâk-ı sâ'ire gibi tasarruf iderler meselâ fevt olsalar vereseleri beyninde 'ale'l-vechü 'ş-şer' taksîm olunur."¹³ Mülk bağ, bahçe ve bostana çayırı da eklemek gerekmektedir.¹⁴

Girit'teki özel mülkiyetin üçüncü şekli ise Osmanlı toprak sisteminin tersi bir durumdur. Girit'te hububat tarlalarının da özel mülkiyete bırakıldığı veya bırakılabildiği görülmektedir. Her ne kadar kanunname maddesinde "tarla" açıkça yazılmasa da Girit'te tarlaların da mülk olarak verildiği görülmektedir. *Fetevâ-yı Giridiyye*'de kimi zaman "mülk tarla"¹⁵ kimi zaman "mülk tarla 'arsası" teriminin kullanılması bu arazilerin tarım dışı kullanılmış olabileceğini akla getirirse de aynı mecmuadaki başka bir fetvada "...mülk tarla 'arsanın şu kadar sene zabt ve zirâ'at edildiği..." nin yazılı olması¹⁶ bu arsaların zirai amaçla kullanıldığını göstermektedir.

Girit'te mülk tarlaların tam mülkiyeti haiz bir şekilde her türlü hukuksal işlem gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁷ Tarla sahibi tarlasını kiraya verebilmekte, mülk tarlasını satabilmektedir. Keza mülk tarlaların satışı ve bu satışlarda karşılaşılan sorunlarla ilgili çok sayıda fetva mevcuttur.¹⁸ Mülk olan tarla miras olarak bırakılabilmekte ve miras bırakılan tarlalarda mirasçının sadece kendi hissesini satma hakkı da vardır.¹⁹ Malik, mülk tarlasını hukuksal bir engeli yoksa²⁰ hibe etme hakkına sahipti.²¹ Mülk sahibi tarlasını borcuna karşılık rehin verebilmekte,²² bir mülkiyet işlemi olarak mülk tarlalar için de şufa hakkı kullanılmaktadır.²³ Sahih mülkiyetin bir göstergesi olarak malik tarlasını kızına çeyiz olarak verebilmekte²⁴ veya evleneceği kadına hediye etme hakkına sahip idi.²⁵ Son olarak mülk sahibi, mülk tarlasını gönölünce

¹³ TKA., *Girit Tapu Tahrir Defteri*, No: 1, s. 2a.

¹⁴ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 22a.

¹⁵ Mülk tarla terimi kadı sicillerinde ve Kandiye Müftüsü, Kasım el-Bendevidi'nin 1783 tarihli fetva kitabında açık bir şekilde kullanılmıştır.

¹⁶ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 133b.

¹⁷ Molly Greene, "An Islamic Experiment? Ottoman Land Policy on Crete", *Mediterranean Historical Review*, Volume 11/ Number 1, 1996, s. 60-78.

¹⁸ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 123a, 123b, 124a, 128b, 185a, 200a.

¹⁹ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 140a.

²⁰ 110 yaşındaki bir kişinin hibesinin sahih olmadığı, *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 230b.

²¹ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 127a, 227b, 229b, 230a, 232a.

²² *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 133b, 282b, 284a.

²³ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 266a.

²⁴ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 237b.

²⁵ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 41b.

vakfetme hakkına da sahipti.²⁶ Nitekim mülk tarla sahiplerinin, teoride kendilerine ait tüm bu haklarını kullandıklarını kadı sicillerinden izlemek mümkündür.

Mülk tarlaların satışı konusunda sicillerde çok sayıda örnek vardır. Bu satışlarda etnik homojenlik söz konusu değildir. Bir Müslüman'ın kendi dindaşına toprak satmasının yanı sıra Hristiyan bir alıcıya yaptığı satış veya tam tersi satış örnekleri çok sayıda yaşanmıştır. Ocak 1659 tarihinde Lotra köyünden Minoli veled-i Mihali sınırları tanımlanmış olan 2,5 tohum istiaib eder tarlasını ve Kırya köyü sakinlerinden Siro veled-i Hortacı Lotra köyündeki 20 mezurluk tarlasının yarısını Abdullah oğlu Yusuf'a sattılar.²⁷ Keza 1670 yılı eylülünde Estiye kazası Handra karyesinde mirasçısız vefat eden yeniçeri Abbas beşe bin Abdullah'a ait 15 kıta tarla, "*suk-u sultânide müzâyede olunup*" İbrahim Efendi'ye satılmıştır.²⁸

Satış sözleşmeleri önemli veriler sunmaktadır. Öncelikle satışa mevzu olan toprakların kadastro tarifi yapılırken, falan kişinin mülk tarlası veya bağının güneyi/kuzeyi gibi tanımlar yapılıyordu. Toprağı satan kişinin "*sâhib-i mülk*", mülkün de "*mülk-i sahihi*" olduğu belirtiliyordu. Satış işleminin, "*bey'-i bat-ı sahih-i şer'i ile*" yapıldığı, belirtilerek toprağın, yeni sahibinin "*mülk-i müşterâsı*" olduğu özellikle kaydediliyordu. Satış işleminde, mülkün fiyatı ve günümüzde olduğu gibi satıcının "*semeni olan meblağı*" aldığı da mutlaka belirtiliyordu. Satış bedelinin birçok kez "*be-safka-i vahideten*" yani iki tarafın pazarlık yapıp anlaşarak belirlendiği kayıt altına alınıyordu.

Buradaki satış işlemlerinin mülkiyet satışı olduğu açıktır. Zira tasarruf hakkı satışlarının özellikle belirtildiği anlaşılmaktadır. Pedye nahiyesi Apostolos karyesi ahalisinden Yani Mesona ve ortağı Manyo İpsola, "*hin-i tahrirde Kumbaracı İslâm üzerine yazılı*", tarifli 30 dönüm tarlayı "*hakk-ı tasarruf*" olarak bey' etmişlerdi.²⁹ Buradaki satışın mülkiyet hakkı

²⁶ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 107a. Bir kişinin mülkünü vakfedebilmesi için o mülkün gerçek sahibi olması gerekmektedir.

²⁷ RŞS., No: 1, s. 70. 1 numaralı Resmo Şeriye Sicili, Yunanistan, Kandiye Vikelea Kütüphanesi Arşivi'nde bulunmaktadır. Resmo'ya ait diğer kadı sicilleri Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Fakat bu defterler bir süre önce Ankara'ya nakledilmişlerdir. Kandiye Şeriye Sicilleri Vikelea Kütüphanesi Arşivi'nde bulunmaktadır.

²⁸ Tarlaların dökümü ve diğer konular hakkında; KŞS., No: 2, s. 35, 36.

²⁹ KŞS., No: 3, s. 670.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

değil tasarruf hakkı olduğu açıktır. Keza bir başka fuzuli işgal davasında dava konusu olan tarlanın, “*ancak tasarrufu Mehmet Paşa'ya tefvîz olunub mülkiyet üzere tefvîz olunmadığı*” açıkça belirtilmiştir.³⁰ Bu iki örnekten de anlaşılacağı üzere satış işleminde mülkiyet satışı ile tasarruf hakkı satışı ayrımı mutlaka belirtiliyordu.

Bu satış örneklerinden başka sicillerde çok sayıda tarlanın hibe örnekleri bulunmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla malik, malını bir “*meclis-i hibe*” nezdinde hibe ediyordu. İster Müslüman olsun ister Ortodoks Rum olsun hibe işlemleri mutlaka, “*hibe-i sahîhâ-yı şer'iyye ile hibe ve temlik*” ediliyordu. Maleviz Kasteli, Kato Kaleşo köyünde Konstantin 3,5 muzurluk tarlasını kızları Ergina ve Elya'ya,³¹ Pedye nahiyesi Moho karyesinden Mihali veled-i Yorgi 1 muzurluk tarlasını kızı Sofya'ya³² hibe etmişti. Monaföça kazası Kankalos karyesinde sakin, Matiyo veled-i Papa Nikola 1,5 dönüm tarlasını kızı Elya evlenirken ona cihaz için hibe ve temlik etmişti.³³ Milopotamo kazası Angelyana köyünde Ergina ise mülk tarlasını damadı İstimat'a hibe etmişti, o da bu tarlayı onbeş sene sonra Mustafa Beşe'ye sattı.³⁴ Kenurya kazası Apono Mulya karyesinde sakin Mariya binti Manyo diğer mülkleri ile birlikte 1 dönüm mülk tarlasını oğlu Hüseyin ve kızları Ayşe, Fatma ve Rabia'ya hibe etmişti.³⁵

Rum reayanın yanı sıra Müslümanların da mülk tarlalarını, çocuklarına hibe ettiği örnekler söz konusudur. Dergâh-ı Ali yeniçerilerinden Ali beşe bin Ömer Pedye nahiyesi İstrakus köyündeki farklı mülklerine ek olarak iki ayrı tarlasını kızı Cemile'ye hibe etmişti.³⁶ Resmo, Paraşki köyünde sakin İbrahim bin Abdullah ise kızı Hatice'yi evlendirirken muhtelif bağlarla birlikte 2 muzurluk tarlayı da kızına cihaz olarak hibe etmişti.³⁷

Hibe etme işlemi kimi zaman ortaklar arasında bir ortağın feragati şeklinde de oluyordu. Kandiye'de Azaban-ı Yemin Ağası Mehmed Ağa bin Abdullah ile el-hac Mustafâ Çelebi bin Yusuf'un ortak oldukları Estiye'deki

³⁰ KŞS., No: 2, s. 134.

³¹ KŞS., No: 2, s. 9.

³² KŞS., No: 2, s. 87.

³³ KŞS., No: 4, s. 38.

³⁴ KŞS., No: 3, s. 177-178.

³⁵ KŞS., No: 4, s. 193.

³⁶ KŞS., No: 5, s. 23.

³⁷ KŞS., No: 4, s. 296.

iki ayrı tarlayı Mehmed Ağa, Mustafa Efendi'ye hibe etmişti.³⁸ Kimi zaman ise aralarında bir akrabalık ilişkisi belirtilmeden kişiler arasında hibe işlemlerinin yapıldığı oluyordu. Pedye nahiyesi Vatya karyesinde Aneza binti Mihali farklı mülkleri ile birlikte 1,5 muzur tohum istiab eden tarlasını Yani'ye,³⁹ Yusuf beşe bin Ali Monofoça Melidahor karyesindeki 5 muzurluk tarlasını Hüseyin Beşe'ye,⁴⁰ Osman Beşe bin Osman ise Pedye Kartero karyesindeki 1 dönüm tarlasını Yusuf Beşe'ye⁴¹ hibe etmişlerdi. Burada gerekçe gösterilmeden yapılmış mülk tarlaların hibe edilmesi söz konusudur.

Girit kadı sicillerinden öğrenildiğine göre mülk tarlalar mirasçılara intikal ediyordu. Örneğin; sekiz muzur istiab eder tarla ölümünden sonra Mihali'nin terekesinden olub mirasçılara intikal etmişti.⁴² Mirasçılar kendilerine kalan toprağı istedikleri gibi değerlendiriyorlardı. Resmo Hromanastırı köyünde mühtedi Mustafa ile kardeşi, Yorgi, “*mülk-ü mevrûsları*” olan köydeki “*mülk tarlayı*” Recep Beşe'ye 12 riyali kuruş karşılığında satmışlardı.⁴³ Miras kalan tarlalar kimi zaman da fuzuli işgale uğrayabiliyordu. Resmo kazası Ahladiye karyesinden Minoli isimli zimmi babası Konstantin'den kelen tarlasının Gomnos ve Lotu isimli zimmiler tarafından işgal edildiği, malını geri alabilmek için dava açmıştı.⁴⁴

Çok sayıdaki kassam defterinde mülk tarlaların tereke paylaşımına konu olduğu görülmektedir. Kandiye merkezinde, Valide Sultan Mahallesi'nde Mehmed Bölükbaşı ibni Şaban'ın,⁴⁵ aynı mahalle sakini Ömer Çelebi'nin,⁴⁶ Ahmet Paşa Mahallesi sakinleri merhum Mustafa Beşe,⁴⁷ Kara Osman Beşe'nin⁴⁸ tereke yazımlarında mülk tarlaları kaydedilmiştir. Keza Temenos kazası Venerata köyünden Ayşe isimli mühtedinin,⁴⁹ Monofoça

³⁸ KŞS., No: 4, s. 233-234.

³⁹ KŞS., No: 4, s. 32-33.

⁴⁰ KŞS., No: 5, s. 124.

⁴¹ KŞS., No: 5, s. 72.

⁴² KŞS., No: 3, s.183, 184. Estiye nahiyesinde başka bir benzeri örnek, KŞS., No: 2, s.75.

⁴³ Mustafa Oğuz, *Girit (Resmo) Şer'iyye Sicil Defterleri (1061-1067)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mücteba İlgürel, İstanbul 2002, s. 184, Belge No: 76.

⁴⁴ BOA., M. MŞM. d. No: 37322/6. RŞS., s. 5. Resmo'ya ait bu şeriye sicili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.

⁴⁵ KŞS., No: 2, s. 199.

⁴⁶ KŞS., No: 3, s. 302.

⁴⁷ KŞS., No: 4, s. 402.

⁴⁸ KŞS., No: 4, s. 474.

⁴⁹ KŞS., No: 4, s. 387.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT’TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

nahiyesine bağlı Protorya karyesi sakini Patera Ali binti Abdullah’ın⁵⁰ tereke yazımlarında mülk tarlalar kayıtlıdır. Keza, Resmo sakinlerinden Ahmet Efendi’nin tereke kaydında muhtelif yerlerde dört farklı tarla tereke defterine kaydedilmiştir.⁵¹ Kadı sicilleri içindeki kassam defterlerinde bu konuda çok sayıda örnek mevcuttur. Son olarak mülk tarla sahibi, mülkiyetine dayalı bir hak olarak tarlasını vakf edebiliyordu. 8 Ağustos 1673 tarihinde, Dergâh-ı Ali yeniçerilerinin altıncı cemaati yoldaşlarından Resmo kasabasında sakin, Ahmed Beşe ibn Abdullah mahkemede İmnato karyesinde sınırları tanımlanmış içinde 28 zeytin ağacı da olan üç dönüm mülk tarlasını, Abdurrahman Paşa’nın Kandiye’de bina ettiği cami masrafına sarf olunması için vakf etmişti.⁵² Girit Valisi Şerif Mehmet Paşa, Kandiye’de el-hac İbrahim Efendi bin Osman vekaletiyle, Resmo nahiyesi Homalovri karyesindeki, “...mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu üç buçuk mezurluk tarla”⁵³ ve diğer mülkünü şahitler huzurunda vakfetmişti.

Örneklerden görüleceği gibi mülk tarla sahipleri, mülkiyet haklarından doğan hukukî işlemlerde tam bir özgürlüğe sahipti. Mülk tarlalarını satabiliyor, hibe edebiliyor, miras bırakabiliyorlardı. 18. yüzyılda resmî belgelerde de açıkça “*ashâb-ı emlâkdan bazı kimesneler*” den söz edilmektedir.⁵⁴ Bu ashâb-ı emlak olan kişilerin, ellerinde önemli miktarda mülk tarlaların bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Osmanlı genelinde, İslam hukukunda olduğu gibi toprak mülkiyetinin kazanılması tapu tescil şartına bağlanmasa da⁵⁵ Girit’te mülkiyet kazanımı günümüzde olduğu gibi tapu tescil şeklinde oluyordu. Girit’te toprak mülkiyetindeki el değiştirmeler (satış, hibe, miras) kadı siciline işlenen tapu tescili şeklinde oluyordu.

Şüphesiz Girit’teki toprakların hepsi özel mülkiyet değildi. Yapılan düzenlemelerle toprağın bir kısmı gerçek mülkiyet, bir kısmı ise Osmanlı genelinde olduğu gibi miri toprak olarak düzenlendi. Toprağın ne kadarının özel mülkiyet ne kadarının miri olduğunu tespit etme imkânına sahip değiliz. Tapu tahrir defterlerinde de bu konuda bir açıklama söz konusu değildir.

⁵⁰ KŞS., No: 2, s. 262.

⁵¹ BOA., M. MŞM. d. No: 37322/6, RŞS., s. 4.

⁵² KŞS., No: 5, s. 12. Vâkıf vakfiyesinde bu tarlanın gelirinin kendisi ölünceye kadar kendisine verilmesini ölümünden sonra da gelirin tamamının vakfa bırakılmasını şart koşmuştu.

⁵³ BOA., M. MŞM. d. No: 37322/6, RŞS., s. 10.

⁵⁴ 8 Haziran 1781 tarihli düzenlemeler için; BOA. MAD. d. No: 9550, s. 598.

⁵⁵ Hacak, *a.g.m.*, s. 544.

Anlaşıldığı kadarıyla miri topraklar ile mülkler arasında bir vergi farklılaşması da söz konusu değildi. Aradaki fark, mülk topraklarının satış, miras, hibe gibi haklara sahip olmaları idi.⁵⁶

2. Girit'te Çift Başlı Mülkiyet

Girit'te kişilere tapulanmış olan tarımsal toprakların üzerinde aynı zamanda tımar, temlik ve vakıf organizasyonunun⁵⁷ da eklenmesi mülkiyet ilişkilerinde önemli problemleri doğurdu. Çünkü aynı topraklar, yapılan tahrirlerle tımar/mukataa, vakıf ve temlik olarak da düzenlenmişti. Bu düzenleme ile toprağın iki ayrı sahibi ortaya çıkmıştır. Toprağın sahibi olan reaya bir mülkiyet hakkı kazanmış, toprağın gelirlerini alan tımar/mukataa, vakıf ve temlik kurumları ikinci bir mülkiyet hakkına sahip olmuştur.

İkili mülkiyet organizasyonu Osmanlı tarihinde daha önceki tarihlerde ve bir başka coğrafyada yaşanmış bir tecrübe idi. Osmanlı klasik döneminde Anadolu'nun küçük bir kısmında uygulanan, *Malikane-Divani* sistemi tımar mülk ilişkisi açısından farklı özellik gösteren bir durumdu. Ne var ki buradaki mülkiyet, 17. ve 18. yüzyıllarda Girit'te görülen bireysel, küçük toprak mülkiyeti değil, temliklerde görülen büyük arazi mülkiyeti idi. Bu ikili mülkiyeti Barkan, “*iki baştan tasarruf*”,⁵⁸ İncik da, “*iki başlı mülkiyet*”⁵⁹ olarak isimlendirmiştir. Pamuk da bu sisteme “*İkili veya çift başlı mülkiyet*” adını vermiştir.⁶⁰ Girit'te gördüğümüz küçük toprak mülkiyetine dayalı sistemi biz *çift başlı mülkiyet* olarak isimlendirdik. Yukarıda belirtildiği gibi, bu sistemde de toprağın iki sahibi vardı. Birincisi tüzel bir kişilik olarak devlet veya vakıf, ikinci olarak toprağı işleyen ve işlediği toprağın maliki olan özel kişiler idi.

Adada, özel mülk topraklarda tımar/mukataa sisteminin iç içe geçmiş bir organizasyon olduğu anlaşılmaktadır. Tımarın/mukataaların hayat bulduğu özel mülk topraklarda büyük sorunların yaşanmadığı

⁵⁶ Eugenia Kermeli, “Caught in Between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete, 1645-1670”, *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (ed.) Antonis Anastasopoulos, Crete Universty Press, Rethymno 2008, s. 29.

⁵⁷ Girit'teki vakıf köyler için bkz: Nuri Adıyeke, “Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt I, (ed.) Mustafa Öztürk ve Ayşe Değerli, İzmir 2019, s. 343-363.

⁵⁸ Barkan, *a.g.m.*, s. 154.

⁵⁹ İncik, *a.g.e.*, s. 171.

⁶⁰ Şevket Pamuk, *Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, K Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 60.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

anlaşılmaktadır. Malik toprağı, işlemesi gerektiğı gibi işlemekte, isterse kiraya verebilmekte ve vermesi gereken vergileri vererek hayatını devam ettirmektedir. Tımar sistemi devletin mali dengesini bozduğı zaman kolayca feda edilerek terk edilebiliyordu.⁶¹ Nitekim tımarların yerini mukataalara bırakması ile de Girit'teki özel mülkiyet aynı şekilde devam etmişti. Bu tür topraklarda devlet, toprak malikliği sıfatını reaya lehine kolaylıkla terk edebiliyordu.

Ne var ki devletin mülkiyetini kişilere devretmediğı, toprağın miri olma statüsünün devam ettiğı uzun süreli toprak tasarruflarında, toprağı işleyen köylü toprağı kendi malı gibi görebiliyordu. Böyle durumlarda toprağın işleyen köylüye bırakılması söz konusu değildi. Bu konuda Abdürrahim Efendi fetvasında şu açıklamaya yer vermişti: Tasarruflarına izin verilmiş ancak mülkiyeti temlik olunmamış arazi, köylü bu toprağı kaç sene işlemiş, vergilerini vermiş olursa olsun “emr-i sultani” ile ellerinden alınabilirdi. Fetvalarda bu durum için *nez*’ ibaresi kullanılmıştır ki bu terimin Türkçesi zorla alma, el koymadır.⁶²

Temlik köylerinde ve toprağında,⁶³ toprağın mülkiyeti bir kişiye tapulandırıldığı için, toprağı işleyen veya tasarruf eden ile malik arasında pek de sorun çıkmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim arazi kadastro tarifi yapılırken bir kayıta; vezir-i azam temellükünden, Kul Kethüdası Zülfikar Ağa veya Kenan Beğ “*tasarrufunda olan tarla*” dan söz edilmektedir.⁶⁴ Yani toprağın sahibi, toprağını bir kişiye kullanması için tasarruf hakkını devretmişti. Buna paralel mahkeme kayıtlarında da dava örneklerine pek rastlanmamaktadır.

Çift başlı mülkiyet, özellikle vakıflarda karmaşık sorunları doğurmuştu. Toprak mülkiyeti açısından vakıf topraklarının iki şekilde kurgulandığı anlaşılmaktadır. Birinci grupta toprak, vakfın mülküdür. Vakıf mütevellisi toprağı istediğı şekilde işletmekte veya kiraya vermektedir. Bu tür topraklarda kiracı sadece işletmecidir. İkinci grupta ise köylü toprağın mülk sahibidir ve vakıf ile arasındaki ilişki vergilendirme üzerinden gerçekleşir. Toprağın sahibi olan köylü, vermesi gereken vergileri vakfa ödemekte, onun dışında toprağını istediğı gibi satabilmekte, miras bırakabilmekte, hibe

⁶¹ BOA., C. ML. 00612-25248-001.

⁶² *Feteva-yı Abdürrahim Efendi*, İstanbul 1243, s. 69, 70.

⁶³ Girit'teki temlik toprakları ve köyleri ile ilgili bkz. Nuri Adıyeye, “Fatih Paşalar’ın Kendilerine Armağanı: Osmanlı Girit’inde Temlik/Mülk Köyler”, *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani*, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age), Volume 6, 2018, s. 97-110.

⁶⁴ KŞS., No: 3, s. 56.

edebilmektedir. Başka bir deyişle, vakıf arazilerinin bir kısmı, “*temlik-i sahih ile temlik edilip aheri vakf için teslim-i mütevellî*” ediliyordu.⁶⁵ Yani vakıf topraklarının üzerindeki arazinin bir kısmı kişilere mülkiyet üzerine bırakılıyor, bir kısmı ise vakfa temlik ediliyordu.

Vakıf toprakları içindeki özel mülk tarlaların Venedik döneminden kalan mülkler olduğunu düşünüyoruz. Osmanlı yönetiminin adada eski toprak sahiplerinin mülkiyetlerini kabul edip tescil ettiği bir gerçektir.⁶⁶ Yukarıda da vurgulandığı gibi tımarlı topraklarda devlet kendisine ait mülkiyet hakkından kolaylıkla feragat edebiliyordu. Ne var ki vakıf arazisinde kalan bu tür topraklarda ortaya çıkan çift başlı mülkiyet önemli çatışmaları doğurmuştu.

Vakfa ait mülk toprakları, vakıf mütevellileri eliyle kiraya veriyordu. 1672 Temmuz ayında Hüseyin Paşa Vakfı’na ait Temenos kazasında muhtelif köylerdeki çok sayıda tarlaların “*tasarruf hakkı*” vakfın mütevellisi Ali Efendi tarafından farklı kişilere icara verilmiş, “*ferâğ ve tevfiż*” edilmişti.⁶⁷ Tasarruf hakkı devredilen tarlalar, vakıf mütevellileri tarafından çoğunlukla resmi bir mukavele ile kadı huzurunda icara veriliyordu.

Vakıf yönetimlerinde icara verilen topraklar için de bazı kurallar söz konusu idi. Öncelikle vakfa ait tarlaların ve diğer zirai alanların, “*müddet-i beyansız*” icarı sahih değildi.⁶⁸ Kısacası süresiz kiralama problemler yarattığı görülmüştür. 1688 Kasım ayına ait bir kayda göre Mustafa Beşe Veli Paşa Camisi ve Tekkesi vakfına ait Aya Prini mevkisinde içinde zeytin ağaçları da olan bir tarlayı yirmi yıl boyunca işliyordu. Ne var ki Mustafa Beşe son birkaç senede kirayı ödemediği gibi tarla üzerinde mülkiyet iddiasında bulunmuştur. Vakıf yöneticilerinin dava açması üzerine mahkemede, “*vilâyet tahririnde bana mülk olmak üzere tahrir olundu*” diye beyanda bulundu. Yapılan incelemede ise tarlanın vakıf mülkü olduğu anlaşılmıştı.⁶⁹ Nitekim bu konudaki fetva da benzeri sonuçlar vermektedir. Fetva metninde şu kayıt vardır: “*Zeyd bâdem eşcârlı ‘arsayı mülkündür deyu*

⁶⁵ TKA., Defter No: 1, v. 166-167 arası ekli varak.

⁶⁶ Andrey Kopasi, “Girid’in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi”, *Mecmua-yı Ebuzziya*, Cilt VII/69, Cemazievvel 1315, s. 1093; Ersin Gülsoy, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 285; A. N. Adıyeke, *a.g.m.*, s. 81. vd. Balta-Oğuz, *a.g.e.*, s. 12-16.

⁶⁷ KŞS., No: 3, s. 191.

⁶⁸ Verilen fetvada bu durum şöyle açıklanmaktadır; vakıf arazisinin, “*...müddet-i beyansız ücret-i muaccele ve müeccele ile bazı kimesnelere icar eylese sahih olur mu? El-cevab olmaz*”. KŞS., No: 4, s. 267.

⁶⁹ KŞS., No: 5, s. 213.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

'*Amr a semeni ma'lûme beyğ*' ve *teslîm ve kabz-ı semen ittikden sonra on beş sene mürûrunda 'arsa-ı merkûmenin vakf olduğu şer'en sâbit olub taraf-ı vakfdan zabt olunsa 'Amr semenini Zeyd den almağa kâdir olur mu [?] El-cevâb olur*'.⁷⁰ Bu tür tartışmalı davalarda şahitlik kabul edilmiyor, mutlaka vakfiyenin kayıtları esas alınıyordu.⁷¹

Toprak icarında en önemli işlem ise, müstacir yani kiracı öldüğü zaman toprağı işletme hakkının çocuklarına devri idi. Bunun genel bir kural olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki bu kural toprağın üstündeki insanlar için, sanki toprağın sahibinin kendileri olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Bu durum özellikle çocuksuz ölenlerin ardından büyük problemler çıkarıyordu.

Öte yandan toprağı işleyen kiracı eğer işlediğı toprağı bedelli veya bedelsiz bir başka kişiye devredecek olduğunda vakıf mütevellisinin iznini almak zorunda idi.⁷² Şunu da belirtmek gerekir ki, bu tür devir işlemlerinde satışın toprak mülkiyeti değil, işletme hakkı olduğu kesinlikle belirtiliyordu. İkinci tür organizasyonda ise vakıf içinde özel mülk sahibi kişiler bulunuyordu. Bu düzenlemenin Venedik dönemi tapulu topraklarının Osmanlı yönetimince devam ettirilmesi uygulaması olduğunu düşünüyoruz. Bu uygulamada toprağın ilk mülk sahibi kişidir ve tarlanın ikinci sahibi vakıftır. Mülk sahibi, miri arazide olduğu gibi toprağı üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahipti. Mülkünü satabilir, hibe edebilir ve istediğı işlemi yapabiliirdi. Tabi bu çerçevede miri topraklarda olduğu gibi sorumluluk da üstleniyordu. Örneğin, 1821 ayaklanmasına katılanların malları müsadere edilirken, firari Konstantin Muskaki'nin 15 mezurluk, Resmo Sultan İbrahim vakfi topraklarındaki iki kıta tarlası da müsadere edilmişti.⁷³

Vakıf içindeki kişilere ait mülk topraklarda vakıf yönetimlerinin bu mülkiyete müdahalesi ortaya çıkabiliyordu. Şubat 1714 tarihli Kandiye mhafızı ve kadısına gönderilen bir emimamede; Sofu Mehmet Paşa evkafına bağlı Temenos kazası Ayo Vilaşa köyü sakinlerinden Ali, merkeze gönderdiği arzuhalinde vermesi gereken bütün vergilerini tamamen verdiğini ancak, vakıf mütevellisi Fatma Hatun vekillerinin vergilere "*kanaat etmeyip*" içlerinden birisi öldüğü zaman veresesine intikal eden emlak ve arazinin,

⁷⁰ *Feteva-yı Giridiyye*, s. 138b.

⁷¹ *Feteva-yı Giridiyye*, s. 309b-310a.

⁷² Örnek bir devir işlemi için: Sofu Mehmet Paşa vakfına ait, İnadiye Kalesi yakınında 20 dönüm tarlayı tasarruf eden Osman bey bu tarlayı, "vakf-ı mezbur mütevellisi izniyle meccanen ferağ ve tefviz" ederek Ahmet'e bıraktığı. 18 Nisan 1671, KŞS., No: 2, s. 547.

⁷³ RŞS., No: 253, s. 125.

“*mülkü vakfa aittir*” diye zabt etmek istediklerini bildirmiştir. Hatta defter-i hakaniye aykırı olarak, “*ırs-ı şer ile*” kendilerine intikal eden toprağı vakıf mütevellisinin başkasına devrettiğini bildirerek bunun önlenmesi için hüküm istemiştir. Nitekim gelen emirnamede, mufassal defterin incelendiğı ve defterde kayıtlı olduğı şekliyle birisi ölünce veresesine intikal eden bağ, bahçe, bostan gibi mülk arazilerine müdahale olunmaması için, mülk sahibi olan köy ahalisini koruyan bir emr-i şerif verildiğı bildirilmiştir. Merkezden gelen emirnamede, Defter-i Hâkâni kaydına göre işlem yapılması, kesinlikle buna aykırı işlem yapılmaması emredilmiştir.⁷⁴

Vakıf mütevellilerinin, mülk tarlaları vakıf emlakına dahil etme girişimlerinin devam ettiğı anlaşılmaktadır. 1727 ilkbaharında Valide Sultan Vakfı'na bağı Resmo kazası, Piki karyesi halkı hem Kandiye divanına hem de İstanbul'a, Divan-ı Hümayuna arzuhal göndermişlerdi. Karye toprağındaki tarla ve zeytinlerin defterde yazılı vergilerini verdiklerini belirtmişlerdi. İçlerinden birisi ölünce karyede olan toprağında olan emlak, “*be-hasebü'ş-şer*” kardeşleri ve sair vereselerine intikal ettiğı halde “*vakf-ı mezbûr mütevellileri tama'larından*” dolayı “*emlâğınız mahlûl oldu zapt iderim deyu hilâf-ı şer' tâ'addi*” ediyorlardı. Gönderilen emirnamelerde bu durumun önlenmesi, yöneticilerden kanuna aykırı bu davranışın önüne geçilmesi isteniliyordu. Bu konuda Kandiye müftüsü de bir fetva düzenlemiş ve vakıf mütevellilerinin kişilerin mülkü olan emlakı, vakıf adına zapt edemeyeceklerini vurgulamıştır. Bu fetva içeriğinde tam olarak şu ifadeler yer almıştır:

*“Girîd cezâresinde Resmo nâhiyesinde filân karyede hudûdu dâhilinde ârz-ı harâcîde Zeyd'in mutasarrıf olduğı şu mikdâr târlâ ve şu mikdâr eşcâr-ı zeytün ve şu kadar bâğ ve bâğçe Zeyd'in emlâkı olub ve emlâkı mezbûrun sub' mahsûlü ve bâğın ve bâğçenin dönümü fermân-ı 'âli ile Kandiye'de Vâlîde Sultân Câmi'-i şerîfi vakfına vîrile deyu Defter-i Hâkâni de musarrah ve mücibince 'amel oluna deyu fermân-ı 'âli sâdir olub ve mutasarrıfi Zeyd fevt olub veresesini terk eylese emlâk-ı mezbûrenin revganı sub' mahsûlü ve bâğın ve bâğçenin dönümü fermân-ı 'âli ile vakf-ı mezbûra vîrile deyu defter-i vakfa kayd olunmağla vakf-ı mezbûrun mütevellisi 'Amr ve emlâkı vakfa zabta kâdir olur mu beyân buyrula
El cevâb Allahu'l-'alem; Olmâz
El-fâkir Ahmed el-müftî*

⁷⁴ KŞS., No: 2, s. 236, 237.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT’TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

be-medine-i Kandiye”.⁷⁵

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, vakıf köyleri içinde mülkiyetin vakıfta olduğu topraklarda toprağı işleyenler vakıf toprağını sahiplenmek istemekte, toprak mülkiyetinin köylüde olduğu toprakları da vakıf yönetimleri sahiplenmeye çalışmaktadır. Fakat normal bir prosedür olarak, vakıf köylerindeki mülk tarla sahiplerinin vefat edince terekeleri arasında tarlalarının da miras paylaşımına dahil edildiği görülmektedir. Kandiye’de Kurşonali Mehmet Receb’in kassam defterinde; Sultan İbrahim Vakfı içinde olan Kurşona köyündeki 10 kıta tarla bu kişinin terekesine kaydedilmişti.⁷⁶ Netice itibarıyla, vakıf köyleri içinde mülk toprakları olanlar da mülklerine, “sair emlak sahipleri gibi mutasarrıf” olmuşlardı.⁷⁷

Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı döneminde Girit’te, toprakların özel mülkiyete bırakıldığı görülmektedir. Adanın Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra adada kalan halka eski toprakları tapulandırılmış ve arazi sahipleri bu toprakları üzerinde alım-satım, miras, hibe gibi her türlü tasarruf haklarına sahip olmuşlardır. Girit’e ait birçok çalışmada bu durum belirtilmiştir. Ne var ki bu çalışmaların hemen hiçbirinde bu toprakların statüsü detaylandırılmamıştır.⁷⁸ Tarım ekonomisine dayalı bir imparatorlukta mülk

⁷⁵ RŞS., No: 48, s. 44, 45.

⁷⁶ KŞS., No: 3, s. 290.

⁷⁷ Kermeli, *a.g.m.*, s. 32.

⁷⁸ Gilles Veinstein - Yolande Balandé Triantafyliou, “Les Inventaires Après Décès Ottomans de Crète”, *Probate Inventories A New Source for the Historical Study of Wealth Material Culture and Agricultural Development*, A.A.G. Bijdragen No: 23 Wageningen, Afdeling Agrarische Geschiedenis Landboowhogeschool 1980, s. 191, 204. Kopasi, *a.g.m.*, s. 109. Balta-Oğuz, *a.g.e.*, s. 12, 16 ve muhtelif sayfalar; Gülsoy, *a.g.e.*, s. 285, 298; Nuri Adıyeke, “17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Girit’te Mülkiyetin El Değiştirmesinde Olağan ve Olağanüstü Koşullar”, *13th International Congress of Ottoman Social and Economic History (ICOSEH)*, 1-5 October 2013, Universidad de Alcalá, Spain, *Abstracts*, s. 49-50. (Basılmamış Bildiri). Mehmet Ali Demirbaş bu işlemlerin tarlalara da uygulandığını belirtmiştir. Mehmet Ali Demirbaş, “Girit’te Osmanlı Yönetiminin Kurulması Toprak Rejimi ve Mülkiyet”, *Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları*, (ed.) Ali İbrahim Bekraki-Wassim İbrahim Bekraki, Ulinnoha Derneği Yayınları, Trablus 2014, s. 16. Şevket Pamuk ise bu durumu farklı yorumlamış ve sonucunu salyaneli yönetim biçimi ile ilişkilendirmiştir. Ona göre: “Toprakta özel mülkiyet haklarına en çok merkezi devletin kendi yönetim biçimlerini tam anlamıyla kuramadığı eyaletlerde rastlanmaktadır. Doğu Anadolu’da Kürt aşiretlerinin yaygın bulunduğu

NURİ ADIYEKE

arazinin bağ, bahçe, bostan, çayır olması farklı tarla olması farklı bir anlam ifade etmektedir. Girit'i bu noktada özel kılan durum, Osmanlı genelinde görülmedik bir şekilde hububat tarlalarının da özel mülk olarak kişi mülkiyetine bırakılmasıdır. Bu durum, klasik Osmanlı döneminde görünmeyen bir uygulamadır. Bu uygulama kaynağını adadaki Venedik dönemi mülkiyet uygulamasından almaktadır.

Öte yandan aynı topraklar, tımar/mukataa, vakıf ve temlik olarak da düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile toprağın iki ayrı sahibi ortaya çıkmıştır. Tasarruf sahibi olan reaya bir mülkiyet hakkı kazanmış, toprağın gelirlerini alan resmî kurumlar ikinci bir mülkiyet hakkına sahip olmuştur. Bu çift başlı mülkiyet, miri ve temlik topraklarda ciddi sorunlar oluşturmasa da özellikle vakıf topraklarında çok önemli hukukî problemler yaratmıştır.

İmparatorluğun oldukça büyük bir değişime uğradığı 18. yüzyılda, böylesi mülk tarlaların Osmanlı'nın başka coğrafyalarında olup olmadığı da incelenmesi gereken bir sorudur.

sancakların bir bölümünde, Bağdat ve Basra vilayetlerinde, Mısır'da, Rodos, Kıbrıs ve Girit gibi daha geç fethedilen adalarda, devlet var olan yapıları korumayı tercih etmiş veya yerel unsurların gücü karşısında / özel mülkiyeti tanıyan bir çözümü zorunlu görmüştü. Bu topraklarda devlet eyalet düzeyinde saptadığı yıllık vergileri toplamakla yetinmiştir. Böylece özel mülk sahipleri toprakta yaratılan artışa el koymaya devam edebilmiştir". Pamuk, *a.g.e.*, s. 60, 61.

KAYNAKÇA

I-Temel Kaynaklar:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi: (BOA.)

BOA., C. ML. No: 00612-25248-001.
BOA., MAD., d. No: 05256, 09550.
BOA., M. MŞM. D. No: 37322/6. (RŞS.)

Tapu Kadastro Arşivi: (TKA.)

Girit Tapu Tahrir Defteri, Eski No: 489, Yeni No: 1.

Vikelea Kütüphanesi Arşivi:

Kandiye Şeriye Sicili, No: 2, 3, 4, 5, 42.

Resmo Şeriye Sicili, No: 1.

Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi:

Resmo Şeriye Sicili, No: 48, 253.

Fetva Mecmuaları:

Feteva-yı Abdürrahim Efendi, İstanbul, 1243.

Kasım el-Bendevi, *El-Vakıatü'l-Kebîra El-Giridiyye*, [*Fetevâ-yı Giridiyye*], İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Yazma Eserler, Kayıt No: 162.

II-Araştırma ve İnceleme Eserler:

ADIYEKE, A. Nükhet, - ADIYEKE, Nuri, “Osmanlı Sistemi İçinde Girit Adası'nın Genel Çerçeveden Farklılıkları, Bu Farklılıkların Gerekçeleri ve Algılanış Biçimleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I), Sayı 66, Mart-Haziran 2015, ss. 1292-1297.

NURİ ADIYEKE

ADIYEKE, A. Nükhet, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (ed.) Kemal Çiçek, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, ss. 77-95.

ADIYEKE, Nuri - ADIYEKE A., Nükhet, “Girit’in “Hakk ve Adl İle Cedîden Tahrîri”: 1705 Yılında Girit’te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler”, *Bellekten*, Cilt 84, Sayı 299, (Nisan 2020), ss. 203-242.

ADIYEKE, Nuri, “17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Girit’te Mülkiyetin El Değiştirmesinde Olağan ve Olağanüstü Koşullar”, *13th International Congress of Ottoman Social and Economic History (ICOSEH)*, 1-5 October 2013, Universidad de Alcalá, Spain, *Abstracts*, ss. 49-50. (Basılmamış Bildiri).

_____, “Fatih Paşalar’ın Kendilerine Armağanı: Osmanlı Girit’inde Temlik/Mülk Köyler”, *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani*, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age), Volume 6, 2018, ss. 97-110.

_____, “Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt I, (ed.) Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli, İzmir 2019, ss. 343-363.

BALTA, Evangelia, - OĞUZ, Mustafa, *Liva-i Resmo Tahrir Defteri*, Türk Tarih Kuruu Yayını, Ankara 2009.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Malikane - Divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, ss. 151- 205.

DEMİRBAŞ, Mehmet Ali, “Girit’te Osmanlı Yönetiminin Kurulması Toprak Rejimi ve Mülkiyet”, *Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları*, (ed.) Ali İbrahim Bekraki-Wassim İbrahim Bekraki, Ulinnoha Derneği Yayınları, Trablus 2014, ss.11-18.

GREENE, Molly, “An Islamic Experiment? Ottoman Land Policy on Crete”, *Mediterranean Historical Review*, Volume 11, Number 1, 1996, ss. 60-78.

GÜLSOY, Ersin, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

HACAK, Hasan, "Mülkiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 544.

İNALCIK, Halil, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, ss. 15-30.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1 (1300-1600), (çev.) Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

KERMELİ, Eugenia, "Caught in Between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete, 1645-1670", *Crete and the Eastern Mediterranean 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (ed.) Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno 2008, ss. 17-48.

KOPASI, Andriya, "Girit'in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi" *Mecmua-yı Ebuzziya*, Cilt VII/69, Cemazievvel 1315, ss. 1085-1094.

OĞUZ, Mustafa, *Girit (Resmo) Şer'iyye Sicil Defterleri (1061-1067)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mücteba İlgürel, İstanbul 2002.

PAMUK, Şevket, *Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, K Kitaplığı, İstanbul 2003.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994.

VEINSTEIN, Gilles - TRIANTAFYLIOU, Yolande Balandé, "Les Inventaires Après Décès Ottomans de Crète", *Probate Inventoires A New Source for the Historical Study of Wealth Material Culture and Agricultural Development*, A.A.G. Bijdragen No: 23 Wageningen, Afdeling Agrarische Geschiedenis Landboowhogeschool 1980, ss. 191- 204.